

FELSEFEDE İYİLİK VE KÖTÜLÜK

Düşünce Tarihinde Ahlak Konusu

Felsefenin en kadim tartışma alanlarından birine bu kitapta yer vermek, ilk bakışta, kitabın temel amacını aşmak ya da ciltler dolusu tartışmayı bir bölüme sığdırmaya çalışmak gibi görülebilir. Ne var ki sosyal psikoloji açısından iyilik ve kötülük üzerine yapılmış çalışmalar anlatmadan önce iyiliğin ve kötülüğün ne olduğu, nasıl anlaşıldığı, hakkında neler söylendiği konusunda düşünsel zemin oluşturmamak büyük bir eksiklik olacaktı. Zira sosyal psikolojinin iyilik ve kötülüğü (ya da daha geniş bir bakış açısıyla ahlak konusunu) ele alması son yüzyılın meselesidir. Oysaki bu tartışmanın tarihi neredeyse insanlık tarihi kadar eskidir. Bu nedenle iyiliğin ve kötülüğün felsefede ele alınışı üzerine kısa bir bakış sunmak, (konu ile ilgili yüzlerce çalışmanın bina edileceği) mukim bir temel ortaya koymak bakımından yararlı olacaktır.

Masum birinin canına kıymak kötü müdür? Ya da bir fakirin elinde kalan son parasını çalmak? İhtiyaç sahiplerine yardım etmek iyi bir davranış mıdır mesela? Bu sorular üzerinde ahlaki değerlendirmelere varmak ve yanıtlarını vermek daha kolaydır. Zira neredeyse evrensel olarak üzerinde fikir birliğine varılmış doğru ve yanlışlar, insanlık tarihinin ortak tecrübesi olarak ortadadır. Peki,

idam cezasını, kürtaşı ya da ötenaziyi ahlaki açıdan tartışmaktan söz etsek yine aynı mutabakat ile karşılaşır mıyız? Yoksa dünya görüşü, inanç ve değer sistemlerine göre farklılaşan cevap ve değerlendirmeler mi karşımıza çıkar? İşte neyin ahlaki açıdan iyi, neyin kötü olduğu her zaman açık değildir ve epey uzun bir zamandır felsefi düşünceyi kışkırtan bir konu olmuştur.

Bu bölümde, felsefe tarihi boyunca çeşitli düşünürlerce “İyiliğin kaynağı nedir?”, “İnsanlar neden iyilik yapar?” ya da “İnsan doğuştan iyi midir?” gibi soruların yanında “Dünyada neden kötülük vardır?” ve “Kötülüğün varlığı Tanrı’nın var olduğu düşüncesiyle çelişir mi?” gibi çetrefilli konular üzerindeki tartışmalara ilişkin görüşler dile getirilmiştir. Tüm bu tartışma ve görüşlerden örneklere geçmeden önce temel kavramsal bir ayrım olarak etik ve ahlak kavramlarına ilişkin bir açıklama ile başlamak yararlı olacaktır.

Bir Disiplin Olarak Etik

Etik ve ahlak kavramları, günlük konuşmalarda aynı anlama gelecek şekilde kullanılsa da *etik* doğru ve yanlış davranışın kuramsal yönünü; *ahlak* ise bunun hayata geçirilişini, pratiğini ve sergilenen davranışları ifade eder (Billington, 2011). Felsefenin “ahlaki eylemin bilimi” olarak kendini tanımladığı disiplini etiktir. Felsefenin temel sorunlarından neyin iyi neyin kötü olduğu ya da bir ahlaki eylemi iyi yapan niteliklerin neler olduğu etğin temel ilgi alanını ifade etmektedir (Pieper, 2012). Bu bağlamda, yüzyıllardır süregelen iyiyi ve kötüyü belirleme çabası içinde çeşitli bakış açıları ortaya çıkmıştır. Örneğin, iyinin ve kötünün göreceli olduğunu düşünenler (rölativizm) ile evrensel iyi ve kötü kavramlarının var olduğunu düşünenler (üniversallizm) arasındaki tartışma bunlardan biridir. Mesela sofistler (örn. Protagoras), pek çok konuda olduğu gibi iyinin ve kötünün ne olduğu noktasında da insana bağlı, insana göre ve insan algısını ölçüt alan bir etik anlayışı benimsemişlerdir. Buna karşılık Sokrates ve Platon’un savunduğu etik anlayış, etik mutlakçılığı ya da evrenselci yaklaşımı temsil etmektedir. Zira Sokrates’e göre sofistlerin ileri sürdüğü göreceli

ahlak anlayışındaki gibi iyinin ve kötünün insan algısına göre belirlenmesi insanların neyin iyi neyin kötü olduğuna ilişkin yanlış fikirlerini kolaylaştırıcı ve meşrulaştırıcı bir işlev görebilir. İyi, doğru, erdemli gibi kelimelerin günlük yaşamda kullanılmasına karşın göreceli bir ahlak anlayışının töre ve geleneklerden kaynaklanan farklılıkları olağan karşılaması, ahlaki kaotik bir durumu beslemektedir. İnsanlar, böyle bir ahlaki düzende erdemli bir yaşamdan uzaklaşabilirler. Bu nedenle, insanın bilincinin derinliklerinde aslında var olan *iyi* kavramını temel alarak iyinin ve doğru ahlaki değerlerin evrensel tanımlarını açığa çıkarmak gereklidir (Cevizci, 2009; Özlem, 2004, s. 19-21). Sofistler ile Sokrates ve Platon arasındaki etik görecelik ve etik mutlakçılık karşıtlığı tüm felsefe tarihi boyunca çeşitli filozofların da katıldığı köklü bir felsefe sorunudur (Özlem, 2004, s. 21).

Diğer yandan bir eylemin ahlaki açıdan iyi ya da kötü olarak belirlenmesi hususunda önemli bir problem irade özgürlüğüdür. Diğer bir deyişle, insan bir davranışı kendi hür iradesiyle seçmemişse burada davranışla ilgili ahlaki bir değerlendirmede bulunamaz. Örneğin, filmlerde sık karşılaştığımız bir durum olan yakınlarından birinin ölümüyle tehdit edildiği için hırsızlık yapmaya zorlanan kişi genelde toplum vicdanı tarafından temize çıkarılır. Benzer şekilde, temyiz yeteneği de irade özgürlüğü açısından bir gerekliliktir. Akli dengesi yerinde olmayan ve davranışlarının sonuçlarının farkında olmayan birinin ahlaksız davranışlarda bulunduğunu öne sürmek abestir. Ya da bir bebeğin annesinin bin bir emekle temizlediği bardakları kırması ahlaksız bir davranış olamaz çünkü bebeğin, davranışın sonuçlarının farkında olup, buna göre bir seçim yapmasından söz edilemez. Dolayısıyla irade özgürlüğünün ahlaki açıdan iyi ve kötü değerlendirmeleri için gerekli olduğu noktasında büyük bir tartışmaya rastlanmamaktadır. Bu anlamdaki felsefi tartışmanın odak noktası ise gerçekten irade özgürlüğünden söz edilebilir mi? Etik belirlenimcilik (determinizm) insanın davranışlarını seçmek konusunda özgür olduğu ve bu doğrultuda eylemlerinin sonucunun iyi ya da kötü olarak değerlendirilebileceği görüşünün karşısında yer almaktadır. Buna

göre insanın özgürlüğü bir yanlısamadır. İnsan iradesi (aklı) ahlakdışı bir eylemi duyguları, dürtüleri, geçmiş yaşantıları, koşullanmalar ya da toplum baskısı gibi dış etkenler nedeniyle yapabilir. Yaygın kullanımıyla “kadercilik” olarak bildiğimiz, etik belirlenimciliğin teolojik biçimi ya da diğer bir deyişle dini yönelimli katı belirlenimciliği düşündüğümüzde bu görüşün ne anlama geldiği daha kolay anlaşılacaktır. Kantçı etik anlayış ise (Topakkaya, 2004) tüm bu tartışmaların arasında, ikili (dual) bir yapıdan söz ederek insanın doğa tarafından belirlenen doğal bir varlık olması yanında ahlaki iradesini özgür kılan bir özerk yönü olduğunu da ileri sürmektedir (Özlem, 2004; Pieper, 2012). Bununla birlikte Hare’den Kant’a, Camus’dan Rand’a, Marx’tan Durkheim’a, Skinner’a değin farklı düşünürlerce temsil edilen ve özgürlüğün düzeyine ve türüne göre bu alanda birçok düşünce okulundan söz etmek mümkündür (Billington, 2011, s. 258).

İyi ya da Kötü Davranışın Kaynağı

Etigin diğer bir ilgi alanı iyi ya da kötü yapmış olmaktan öte neden böyle yaptığımızdır. Diğer bir deyişle ahlaki (ya da ahlakdışı) bir davranışın hangi güdüler ile ortaya çıktığı ya da çıkması gerektiğidir (Billington, 2011, s. 56). Neden iyi olanı yapmak istediğimize geçmeden önce ise iyi konusundaki olası karmaşıklıkların önüne geçmek gerekir. İyinin dildeki kullanımı ile hareket edildiğinde konu ahlaki boyutun dışına taşabilir. Günlük kullanımda iyi nitelmesi “başarılı”, “ustalık” ya da “hoşa giden” anlamları için de kullanılır (örn. “İyi bir yemek”, “iyi müzik”, “iyi sonuç” vb.). Ahlaki açıdan iyi ise bir başka şeyle gösterdiği uygunluk ya da bir amaca hizmet etmesi yönünden değil, doğrudan kendisi iyi olanı ifade etmektedir (Pieper, 2012, s. 140).

İyi ve kötü davranışları belirleyen ahlakın kaynağı ya da neye dayandığı konusunda da felsefe tarihi boyunca farklı bakış açıları ortaya çıkmıştır. *Kozmolojik temellendirme* olarak bilinen ahlak anlayışına göre ahlaki yaşam, İlk Çağ’da akıl atfedilen evrenin düzenine